

П. О. Нечитайло

КЕРАМІЧНИЙ ПОСУД ІЗ ЗАКРИТОГО КОМПЛЕКСУ КІНЦЯ XVII СТОЛІТТЯ У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ (Польський ринок, яма 2)

Стаття присвячена введенню в науковий обіг окремих категорій керамічного посуду із закритого комплексу останньої чверті XVII ст., виявленого на площі Польський ринок у місті Кам'янець-Подільський. За комплексом ознак, досліджена споруда виконувала функції кав'ярні. Кераміка представлена типами та формами посуду, характерного для матеріальних комплексів з території сучасної України та Польщі, а також провінції Османської імперії доби нового часу.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський, площа Польський ринок, XVII ст., керамічний посуд, горщики, турецька кераміка.

У 2016 р. учасники Кам'янець-Подільської архітектурно-археологічної експедиції ДП «НДЦ «ОАСУ» ІА НАНУ проводили дослідження на площі Польський ринок. Дослідження проводились за підтримки депутатського корпусу і мера Кам'янця-Подільського М. Є. Сіماشкевича. Розкоп було розбито в південно-східній частині площі Польський ринок, у міському сквері. Загальна площа розкопу склала більше 177 м². Магнітні координати розкопу: Пд — 48°40'30.6"N 26°34'24.3"E, Пн — 48°40'31.1"N 26°34'24.4"E (рис. 1, 2).

У східній частині розкопу були виявлені залишки споруди 15,0 × 4,8 м (рис. 2, 3). Споруда орієнтована довгою стороною по лінії ПдЗх—ПнСх. Стратиграфія споруди була наступною (рис. 3):

- дерновий шар (0,1—0,2 м);
- бруківка XIX століття (рис. 2: 4) (0,15—0,20 м) або сірий гумусований шар з матеріалами XIX—XX століть (0,20—0,40 м) (рис. 3: 1);
- суглинистий жовтий шар з включенням деревного вугілля (0,20—0,40 м) (рис. 3: 2). Під ним, по контуру стін і перестінків будівлі фіксувалися згорілі дерев'яні плахи (рис. 2);

© П. О. НЕЧИТАЙЛО, 2018

- фундамент, висотою 0,2—0,4 м, складений з 2—3 рядів вапнякового каменю грубої обробки. Нижній ряд вкопаний в шар похованого чорнозему з фрагментами кераміки XV—XVII ст. Верхній ряд каменів в північній частині споруди формував поверхню підлоги. У південній — робочі майданчики для обробки металу (рис. 2, 3: а—б);
- під шаром похованого чорнозему фіксувався шар трипільської культури у вигляді бурого суглинистого ґрунту потужністю 0,5—0,6 м;
- материковий світло-жовтий суглинок лежав на глибині 1,8—2 м.

У північній частині споруди (7,2 × 4,8 м) знаходився земляний льох (рис. 2: 1; 3: 7 (1)). Льох, овальний в плані, довжиною 2,6 м (Пн—Пд), глибиною 1,8 м. Об'єкт примикав до торцевої стіни споруди (ПнЗх—ПнСх). У південно-східній стінці льоху збереглася піч баневого, сферичного типу (висота 0,5; ширина 0,7; глибина 0,6 м). Долівка печі побудована з керамічної плитки (20,0—21,0 × 16,0—17,0 × 5,5—6,5 см). Стіни та склепіння з цегли «пальцівки» (30,0—32,0 × 15,0 × 5,0—7,0 см).

Біля східної стіни споруди (ПдСх—ПнСх) розміщувалася господарська яма (№ 2) 3,0 × 3,3 м, глибиною 2,2 м (рис. 2: 2; 4). Західна частина ями мала вигляд вирівняного майданчика, який прилягав до кам'яного фундаменту східної стіни споруди. Посередині майданчика було зафіксовано виступ, який видовжувався у східному напрямі. По центру виступу збереглась стовпова яма діаметром у нижній частині 12,0 см, у верхній — 15,0 см. Нівелювальною поверхнею для західної частини ями був бурий, «трипільський» суглинковий шар. Долівка західної частини ями була підсипана вапном, ймовірно, з метою дезінфекції. Східна частина

Рис. 1. Розкоп 3 на Польському ринку на фотоплані м. Кам'янець-Подільський

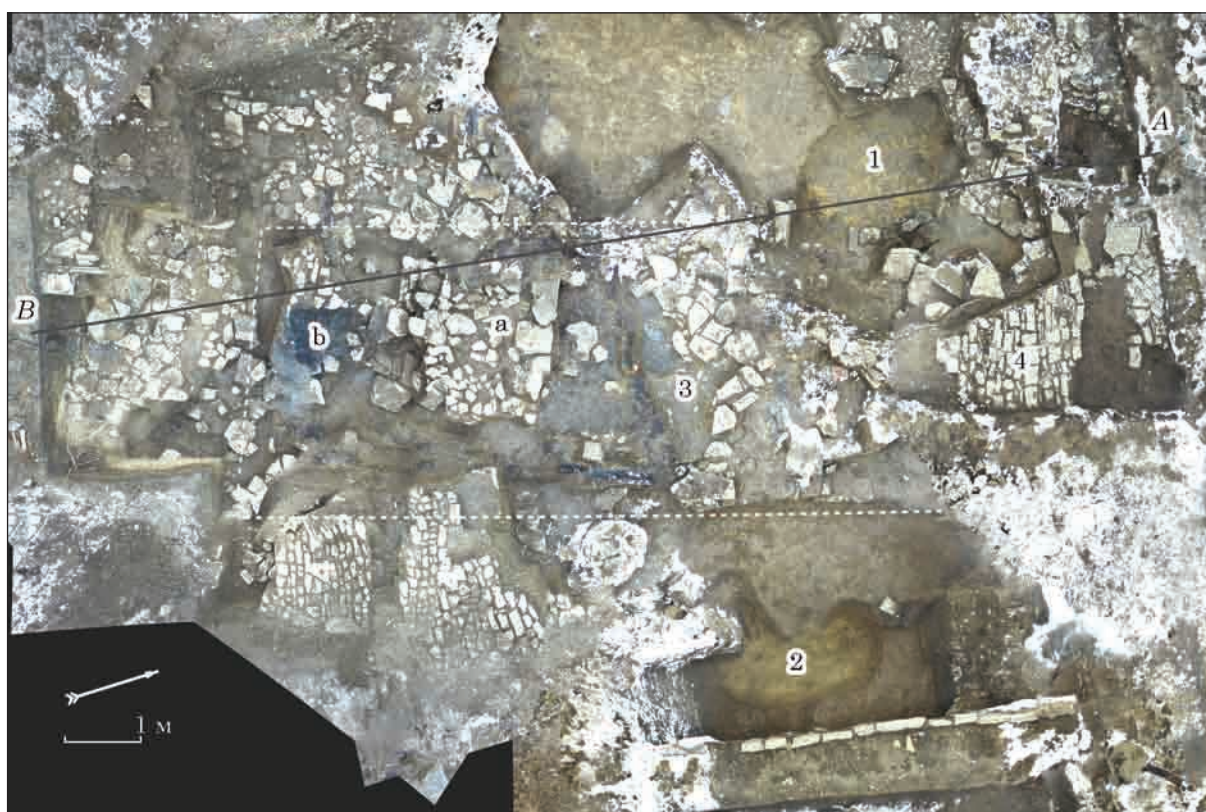

Рис. 2. Фотоплан розкопу на площі Польський ринок: 1 — яма 1 (льох); 2 — яма 2 (господарська); 3 — північна, наземна частина споруди; 4 — бруківка XIX ст.; а, б — робочі майданчики в південній частині споруди; А—В — лінія стратиграфічного розрізу

була підковоподібної форми, заглиблена до материка. За нею, у східному напрямі, в трипільському шарі, виявлено видовжене заглиблення, орієнтоване на схід (рис. 4: 2; 5: 1).

Верхні шари над ямою 2 у південній частині були представлені горизонтом задернованого гумусованого ґрунту, у північній — кам'яним

моцненням та гравійною підсіпкою під нього другої половини XX ст. Заповнення верхньої частини ями складалось з суглинистих та супіщаних шарів, які містили фрагменти цегли, кахель, деревного вугілля, каменю і були залишками «довгого будинку» на площі Польський ринок (рис. 4: 1; 5: 2.). Під ними залягав

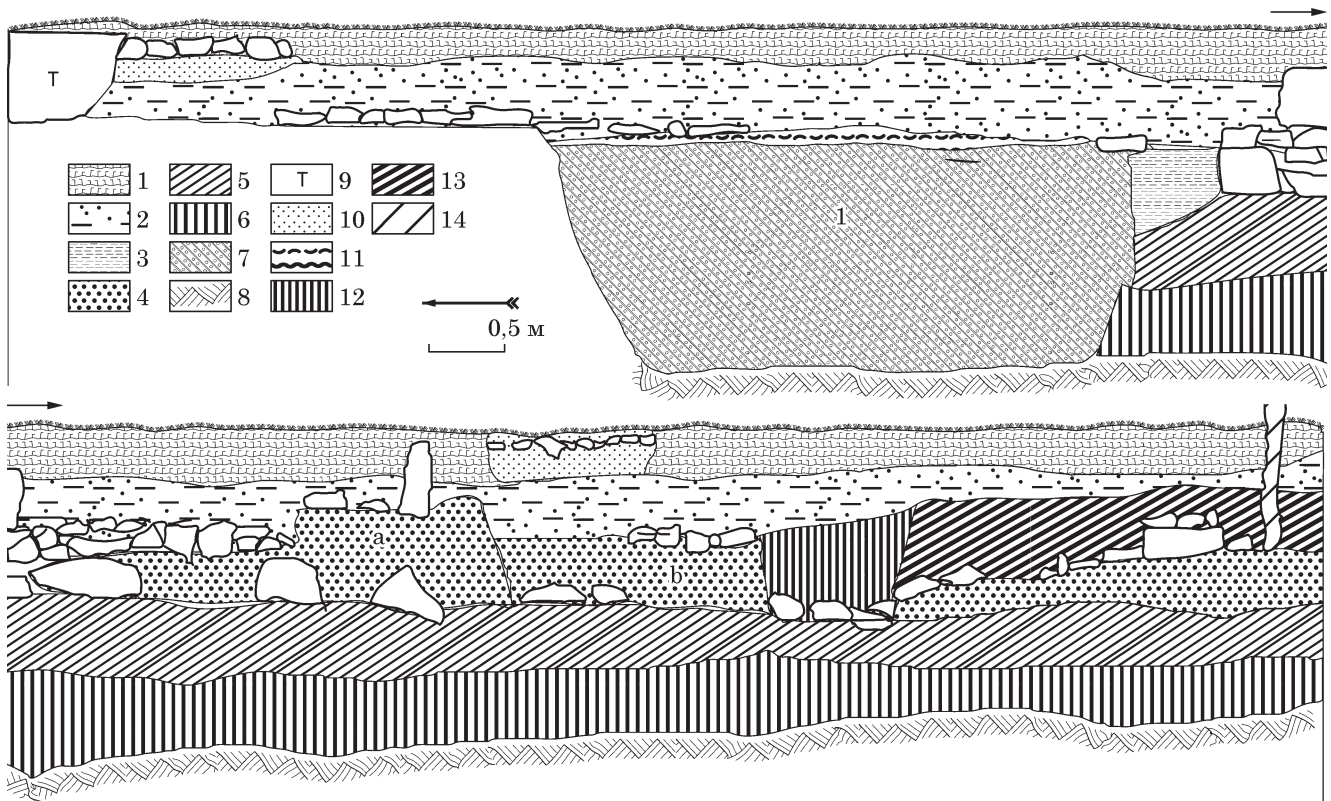

Рис. 3. Стратиграфічний розріз споруди на площі Польський ринок по лінії А—В (вид з заходу): 1 — яма 1 (льо); а—b — робочі майданчики в південній частині споруди; умовні позначення: 1 — дерн; 2 — глина з деревним вугіллям; 3 — світлий суглинок; 4 — сірий гумусований шар з матеріалами XVII ст.; 5 — похований чорнозем; 6 — шар трипільської культури; 7 — заповнення льоху (яма 1); 8 — материк; 9 — траншея другої половини XX ст.; 10 — супісчана підсіпка бруківки XIX ст.; 11 — попіл; 12 — чорноземний шар на кордоні споруди; 13 — сірий суглинок; 14 — дерев'яний стовп

гумусований, темний шар, насичений знахідками фрагментованого посуду, люльок, металічних та скляних предметів (рис. 4: 1, IX).

Поверхня підлоги південної частини будівлі (7,8 × 4,8 м) на 0,1—0,15 м вище північної. Тут зафіксовано два робочі майданчики, складені з каменів (рис. 2: а—b; 3: а—b). Одна з них була місцем для плавки металу (рис. 2—3: b), про що свідчить потужний шар деревного вугілля, на якому лежав кам'яний тигель. Навколо майданчиків були знайдені невеликі тиглі для плавки кольорового металу, заготовки та відходи ливарного і косторізного виробництва.

Стратиграфічне положення південної частини будівлі щодо північної, відсутність спільної кам'яної підлоги, а також залишки стовпової конструкції для навісу над південною частиною, дозволяють припустити, що тут продовжувала функціонувати, або була знову створена, металообробна майстерня після того, як споруду знищила пожежа.

У XIX ст. ця ділянка площі була перекрита новою бруківкою, законсервувавши залишки споруди (рис. 2: 4; 3: 4). Після Другої світової війни бруківка площі була частково розібрана. Територія площі Польський ринок загалом і досліджуваної ділянки зокрема, була вільною від забудови протягом значного періоду існу-

вання Кам'яця-Подільського як міста (Петров 2002).

Знахідки з заповнення будівлі представлені виробами з чорного та кольорового металів, кістки, скла, кераміки. Невелика частина знахідок (фрагменти кераміки трипільської культури і пізнього середньовіччя) потрапили в заповнення з нижніх горизонтів, пошкоджених при спорудженні будівлі. Більшість артефактів датується другою половиною XVII ст. Значна частина речей пов'язана з періодом Подільського ейялету (1672—1699) і життєдіяльністю турецького військового гарнізону. В основному ці знахідки сконцентровані в північній, наземній частині будівлі і пов'язаних з нею ямах (№ 1—2). Це колекція виробів з кольорового металу: кулелійки, деталі одягу, прикраси, вагові гирьки, монети (Старенький, Нечитайло 2017a, 2017b). Цікаві знахідки раковин каури (*Surraea moneta*), які зустрічаються в Кам'яці-Подільському виключно в об'єктах з «турецькими» матеріалами. У заповненні споруди та на її периферії було знайдено більше 600 штук глиняних люльок для паління та близько 100 порцелянових, фаянсових і глиняних глазурованих кавових чашок на кільцевому піддоні. Цим категоріям керамічних знахідок будуть присвячені окремі публікації.

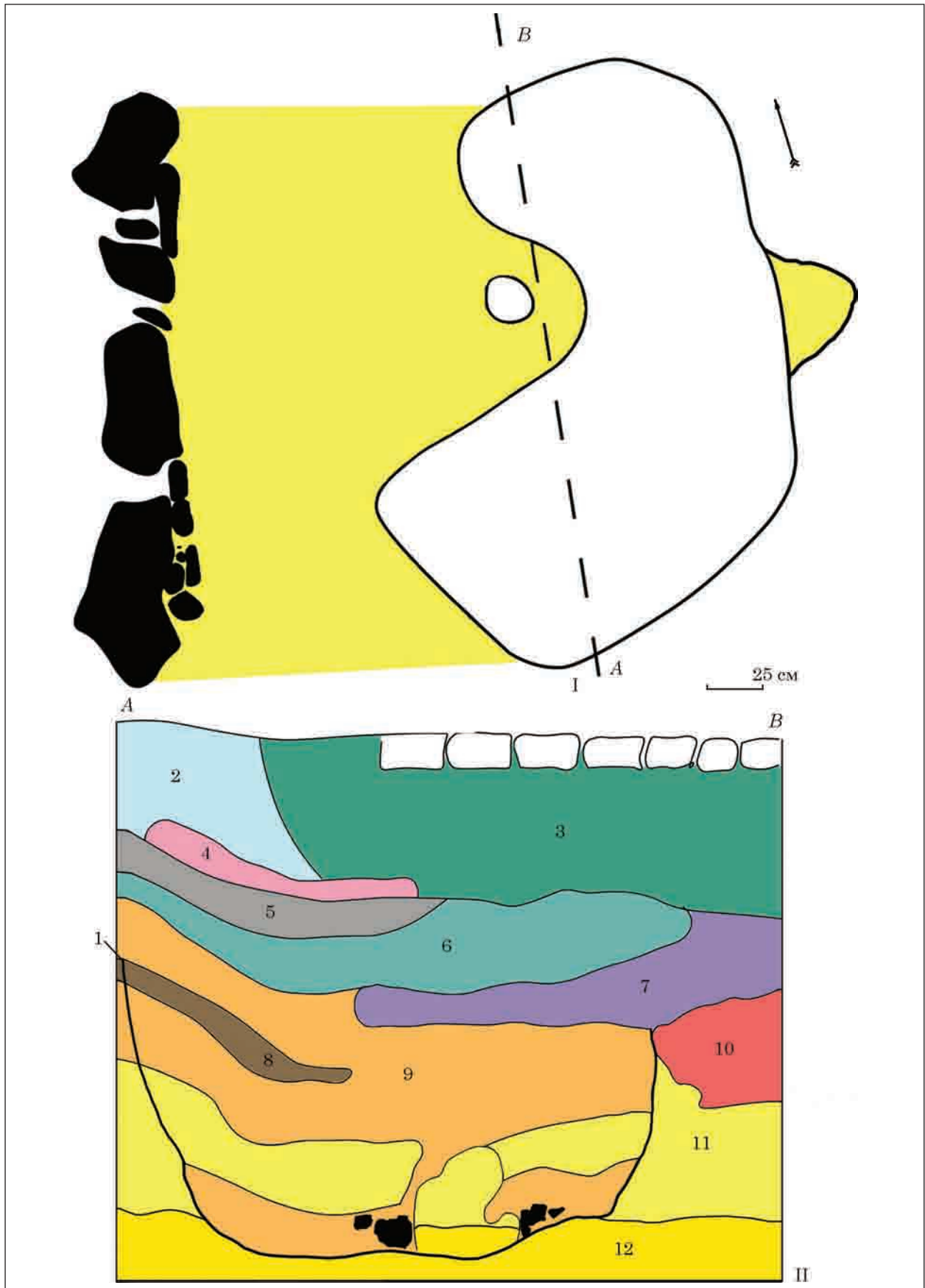

Рис. 4. Яма 2: I — планіграфія; II — стратиграфія по лінії А—В: 1 — контур ями; 2 — дерновий шар; 3 — гравійна засипка під мощенням другої половини ХХ ст.; 4 — темний горілий гумусований шар з деревним вугіллям; 5 — суглинний жовтий шар з включенням деревного вугілля, фрагментів будівельної кераміки ХVІІ ст.; 6 — бурий дисперсний суглинковий шар з домішками піску та вапнякового каміння; 7 — суглинний шар, наповнений вугіллям і знахідками ХVІІ ст.; 8 — лінза суглинку; 9 — сірий гумусований шар з фрагментами кераміки, деревного вугілля, індивідуальних знахідок ХVІІ ст.; 10 — чорний похований чорнозем з керамікою ХІV—ХVІІ ст.; 11 — бурий суглинний шар з матеріалами трипільської культури; 12 — материковий стерильний світло-жовтий суглинок

Рис. 5. Яма 2: 1 — розріз; 2 — фінальний етап розчистки

Характер споруди та артефактів з її заповнення дозволяє припустити, що досліджений нами «довгий будинок» на Польському ринку об'єднував функції торгового місця, кав'ярні, пекарні й майстерні. У докладному описі міста «Defter mufassal...» 1681 р. згадується про десять кав'ярень, два магазини, що продають «баранячі лапи», і п'ять печей, що випікають хліб «чорек» (Kolodziejczyk 1994, s. 185).

Цегляна піч баневого, сферичного типу, влаштована в льосі (яма 1) в північній частині будівлі, може бути однією з печей для випікання хліба, що згадується в Дефтері. В заповненні льошу було знайдено кілька десятків метаподій овець. Значна кількість однотипного остеологічного матеріалу дозволяє припустити, що один з магазинів, що торгують «баранячими лапами», знаходився в цьому ж «довгому» будинку або поблизу нього.

Торговий характер споруди обумовлений знахідками османських вагових гирьок і монет. Всього було виявлено: 21 пара Мехмета IV (1648—1687), 10 мангірів Сулеймана II (1687—1691) і нечитабельний фелс (Старенький, Нечитайло 2017а, с. 186—187).

Глинобитні будівлі з дерев'яним каркасом на невеликому кам'яному фундаменті були одним з домінуючих типів будівель в Османській імперії аж до XIX століття (Canbulat 2016, p. 67, fig. 4). Аналогії «довгому дому» зустрічаються в Греції, де подібні споруди з «османським» археологічним матеріалом датуються XVI—XVII століттями (Bintliff 2007, p. 225—226, fig. 11: 5).

«Довгий» будинок на Польському ринку існував недовго. Будівля згоріла під час одного з артилерійських обстрілів міста в рамках польської кампанії по поверненню Кам'янця-Подільського до складу Речі Посполитої. Артилерійські обстріли Кам'янця відбувалися у 1687, 1689 і 1692 рр. (Kolodziejczyk 1994, s. 114, 120). У заповненні споруди було знайдено 7 гарматних ядер і один напівсферичний фрагмент бомби. Попередній аналіз артилерійських снарядів виконав провідний фахівець з історії української артилерії, канд. іст. наук. О. Є. Мальченко, за що автори висловлюють йому велику вдячність. Наявність малокаліберних ядер, порівняно великий розкид калібрів (від 0,5 до 24 фунтів), розміри півсфери бомби (діаметр — 21,5 см) та інші характерні особливості, можуть свідчити про те, що вони були випущені з польської артилерії останньої чверті XVII ст. Однією з найбільш ймовірних причин пожежі є військова акція 1687 р. Польські війська, на чолі з королевичем Яковом Собеським, тримали місто в облозі 53 дні. Було випущено понад 1000 ядер і гранат. Вірменський ринок було зруйновано, Польський ринок та Домініканський костел зазнали значних руйнувань (Сецинський 1895, с. 49, Ролле 2015, с. 111, Kolodziejczyk 1994, s. 114).

Після того, як будівля була знищена в результаті пожежі, її південна частина використовувалася як ливарна майстерня в першій половині XVIII століття. Північна частина, включаючи ями 1 і 2, не несе слідів господарської діяльності

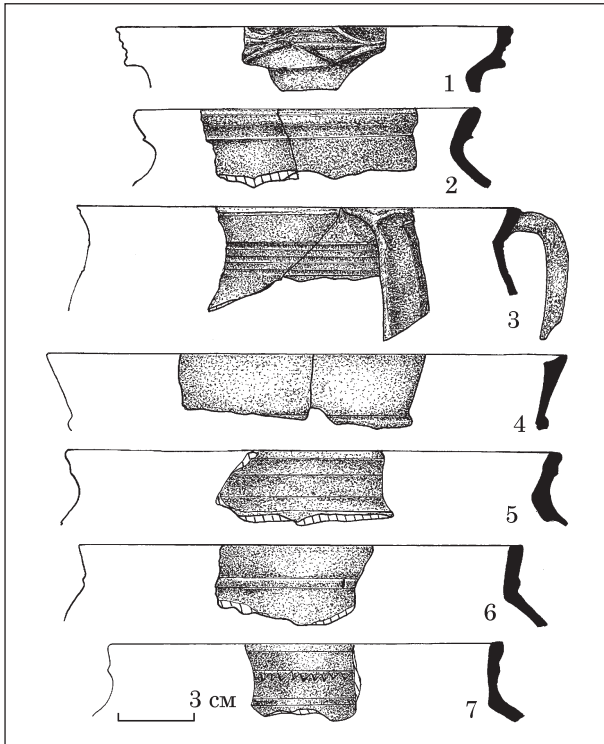

Рис. 6. Фрагменти димлених сіроглиняних горщиків із ями 2: 1 — № 259; 2 — № 257; 3 — № 248; 4 — № 265; 5 — № 261; 6 — № 262; 7 — № 321

і перецпанувань. У XIX ст. ця ділянка площі була перекрита бруківкою, законсервувавши залишки споруди. Стратиграфія пам'ятки, обставини її формування, аналіз матеріального комплексу дозволяє інтерпретувати північну частину будівлі та прилеглі до неї льох (яма 1) та господарську яму (№ 2) закритим археологічним комплексом останньої чверті XVII ст.

Стаття присвячена введенню в науковий обіг керамічних виробів, що походять із господарської ями (№ 2). Оскільки окремі категорії знахідок ще перебувають в камеральній обробці, публікується їх частина. Люльки та порцелянові й фаянсові вироби планується опублікувати окремо. При виборці матеріалу для даної публікації, віддавалась перевага речам з частково, або повністю збереженим профілем. Зважаючи на закритий характер археологічного комплексу, публікація таких знахідок є особливо важливою для розуміння хронології певних типів керамічного посуду доби нового часу на території Східної Європи.

Горщики. За кольором черепка та особливостями формувальної маси поділяються на білоглиняні, червоноглиняні та сіроглиняні («морені», димлені).

Сіроглиняні горщики складають найбільшу частку. З ями 2 походить одна ціла посудина та 14 фрагментів різних горщиків. Один з них (№ 259)¹ має два ряди защипів на вінці

1. Тут і далі тризначний номер фрагменту відповідає нумерації за інвентарним описом.

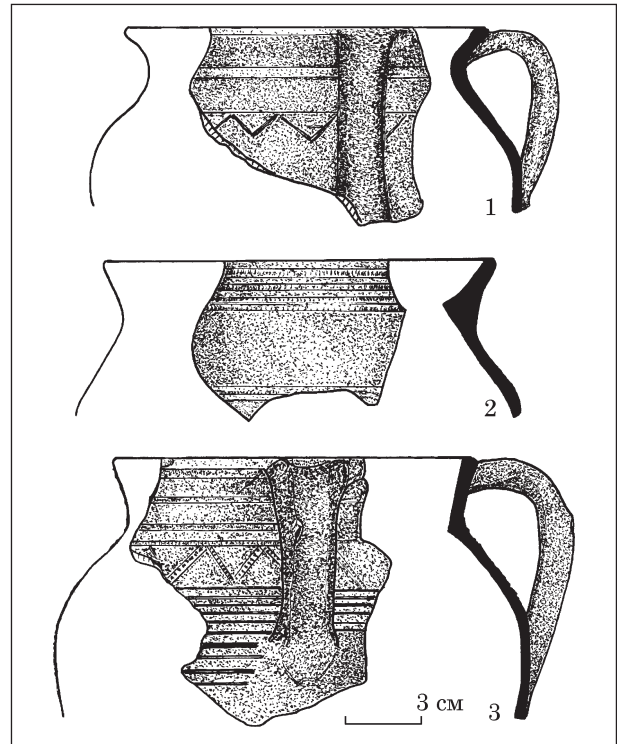

Рис. 7. Фрагменти димлених сіроглиняних горщиків із ями 2: 1 — № 250; 2 — № 253; 3 — № 247

зовні та глибокий заріз під кришку зсередини (рис. 6: 1). Такий тип вінця характерний для кам'янецької кераміки другої половини XVI ст. Посуд із защипами набув в Україні широкого вжитку в XVI ст. (Виногородська, Калашник 2015, с. 94). Втім, вінця горщиків оздоблені двома рядами защипів, відомі у Києві на століття раніше (Оногда 2013). Усі інші фрагменти сіроглиняних горщиків характерні для другої половини XVII ст.

За типами профілювання вінця виділяються прямі, відігнуті назовні з округлим або зрізаним краєм (рис. 6; 7; 8). По верхньому краю зовнішньої частини вінця 261 проходить горизонтальна заглиблена лінія (рис. 6: 5). Окремі екземпляри мають валикоподібний або гострокутний виступ посередині чи у нижній частині вінця (№ 257, 262, 207) (рис. 6: 2, 6; 8: 1). Є екземпляри (№ 261) з одинарними чи подвійними уступами-заглибленнями (рис. 6: 5). Висота вінця димлених горщиків 1,4—2,5 см, діаметр 8,0—18,0 см. Денця горщиків трапляються з утором і без, діаметр — 7,0—16,0 см. Загальна висота виробів складає 12,0—16,0 см. Зовнішня поверхня горщиків прикрашена лискуванням або лискованими лініями (рис. 8); заглибленим орнаментом у вигляді прямих та зигзагоподібних ліній (рис. 9; 6); орнаментом у вигляді незамкнених трикутників вершинами вгору, виконаних коліщатком — № 247 (рис. 7: 3). Товщина стінок димлених горщиків 0,25—0,4 см, плечі та частина тулубу іноді вкриті рифленням. Значна частина має стрічкові руч-

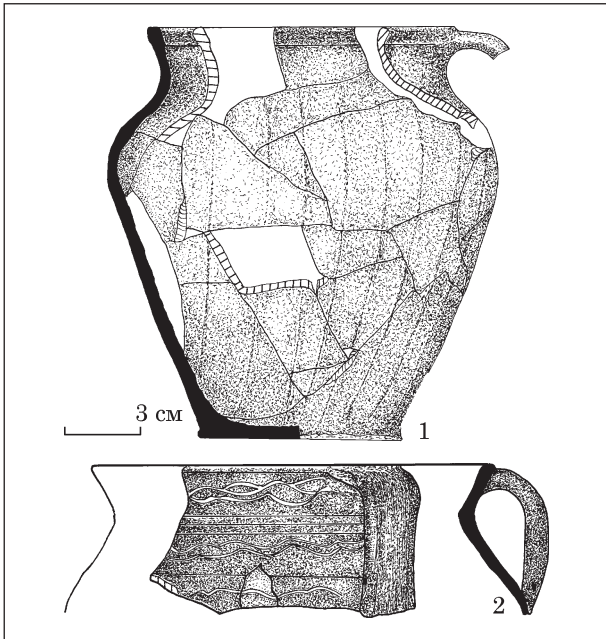

Рис. 8. Димлені сіроглиняні горщики з ями 2: 1 — № 207; 2 — № 246

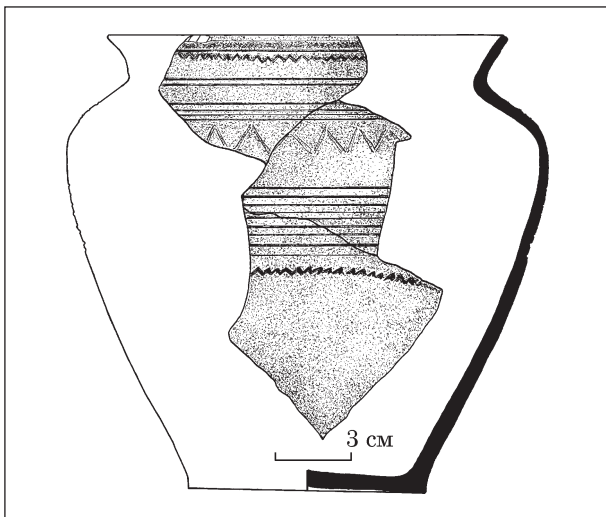

Рис. 9. Димлений сіроглиняний горщик з ями 2, № 249

ки з поздовжнім пальцевим заглибленням, з середньою шириною 2 см (рис. 6: 3; 7: 1, 3; 8).

Червоноглиняні горщики представлені однією посудиною повного профілю та численними фрагментами. Горщик 206 (рис. 10: 1) має прямі, відігнуті назовні вінця, крайковані смугою світло-зеленої поливи зсередини. Зовні горщик розписано білою опіскою. Три горизонтальні лінії у нижній частині вінця та на плечах горщика, нижче — горизонтальний ряд повторюваних елементів у вигляді прямокутної основи з двома трикутними вершинами. Цей ряд елементів переходить у хвилясту лінію, нижче якої ще одна хвиляста лінія, підкреслена горизонтальною прямою. Від вінця відходить стрічкова ручка із поздовжнім за-

глибленням, нижня частина якої кріпиться дещо нижче лінії опука горщика. Висота посудини — 17,0 см, діаметр вінця — 12,0 см, висота вінця — 2,2 см, діаметр денця — 9,0 см, товщина стінок — 0,65 см.

Білоглиняні горщики у сильно фрагментованому стані були виявлені у великій кількості в заповненні наземної частини «довгого будинку» на Польському ринку. У заповненні ями 2 їх виявилось небагато. Це фрагмент денця (№ 218) з діаметром 7,0 см (рис. 10: 2) та три фрагменти верхніх частин горщиків (рис. 11: 3—5). Усі вінця горщиків прямі, трохи відігнуті назовні та мають неглибокий уступ-заглиблення під краєм на зовнішньому боці. Краї вінця зрізані назовні або заокруглені. В порівнянні з сірими, димленими та червоноглиняними горщиками, вінця білоглиняних горщиків вищі — 2,0—3,0 см. Діаметр вінця 12,0—18,0 см. Зовні та всередині білоглиняні горщики прикрашені поливою різноманітних відтінків жовтого, зеленого, коричневого кольорів. Іноді полива вкриває зсередини лише край вінця («крайкування»), або заповнює весь внутрішній об'єм горщика. Зовні — полива покриває верхні частини вінця, верхню частину виробу у вигляді плям, «ляпавою». Плями поливи на зовнішній поверхні денця та боків горщиків трапляються зрідка. Зовнішня поверхня вінця, плечей та боків горщиків — рифлені та розписані темно-рудюю опіскою у вигляді прямих та хвилястих ліній. Трапляються фрагменти, прикрашені штампованим орнаментом. Одним з перших кам'янецький білоглиняний посуд, прикрашений рудюю опіскою та поливами, було описано Р. В. Нагнибідою (Нагнибіда 2011). Він часто трапляється у шарах та об'єктах Кам'янця-Подільського другої половини XVII — початку XVIII ст. (Болтанюк 2013, с. 214, рис. 7: 10; Нечитайло, Черновол, Старенький 2016, с. 166, рис. 5). Найближчі аналоги цього типу посуду були знайдені у Вінниці (Виногородська, Калашник 2015, с. 95). Зовнішня поверхня багатьох фрагментів вкрита кіптявою, що може свідчити на користь столового і кухонного використання білоглиняних горщиків.

Аналогії кам'янецьким червоноглиняним та сіроглиняним горщикам з ями 2 є у багатьох керамічних комплексах другої половини XVII ст. Вони відомі за публікаціями матеріалів з Києва (Чміль 2007, с. 165, рис. 3; 2011, с. 377—379, рис. 3—4; 2015а, с. 108—109, рис. 21—22), Білої Церкви (Квітницький та ін. 2013, с. 186, рис. 9), Батурина (Мироненко 2017, с. 61—62, рис. 2), Слобожанщини (Голубева, Колода, Куценко 2008, с. 20—21, рис. 1), Полтави (Пуголовко 2013, с. 116—118, рис. 3—4), Вінниці (Виногородська, Калашник 2015, с. 96—97, рис. 4—5), Лядови (Виногородська 2013, с. 96, рис. 2) та інших.

У заповненні ями 2 трапилося три показових фрагменти вінця **глеків**, різних за морфологією. Широкогорла червоноглиняна посу-

дина 227 відноситься до підтипу цієї категорії посуду, який на Подніпров'ї називають «гладушам», а на Поділлі — «гладущиками» (рис. 10: 6). Невисоке горло «гладущика» декороване прокресленими горизонтальними та ламаною лініями. З середини весь фрагмент залитий зеленою поливою, зовні горло вкрите тією ж поливою до місця переходу в тулуб. Діаметр вінець — 13,0 см. Інший червоноглиняний, полив'яний глек (№ 240) з короткими, різко відігнутими назовні вінцями та зарізом під кришку (рис. 10: 7). Зовні під вінцем та на плічках декорований подвійними заглибленими лініями. Зсередини весь об'єм залитий зеленою поливою. Зовні зеленою поливою декоровано тільки горло та частково плічка. Діаметр вінець — 12,0 см. Фрагмент сіроглиняного, вузькогорлого глека (№ 252) має характерний валикоподібний виступ трохи вище середини горловини. Декорований вертикальними неглибокими «розчосами». Діаметр вінець — 6,0 см (рис. 10: 8).

Аналогії глекам 227 та 252 є у керамічному комплексі Батурина (Мироненко 2017, с. 61—68, рис. 5). Сіроглиняні глеки з вертикальними лискованими лініями трапляються у матеріа-

лах розкопок Михайлівського Золотоверхого монастиря (Чміль 2015 а, с. 122, рис. 31: 7, 8), с. Верхній Салтів (Голубева, Колода, Кущенко 2008, с. 21, рис. 1: 3). Ці форми є достатньо поширеними у керамічних комплексах другої половини XVII ст.

Водолії. Глекоподібні посудини з носиком. Трапляються червоноглиняні та сіроглиняні (димлені, «морені») вироби. У заповненні ями 2 було виявлено два розвали водоліїв, які вдалося частково склеїти та відтворити, а також носики та стінки інших посудин.

Червоноглиняний водолій (№ 208) з видовженим опуклобоким тулубом, довгою «шиєю» (горлом) та незначним розширенням у верхній частині (рис. 11: 1). Вінця відігнуті назовні перпендикулярно, діаметр — 10,0 см. В місці переходу від «шиї» (горла) до вінець та тулуба («заломина») декорований трьома горизонтальними заглибленими лініями. Масивна стрічкова ручка, підпрямокутна в перетині, кріпиться у верхній частині «шиї» (горла) та в місці найбільшого розширення тулуба («опук»). Довжина ручки — 12,3 см, ширина — 3,0 см, товщина — 1,5 см. Товщина стінок водолія — 0,65 см.

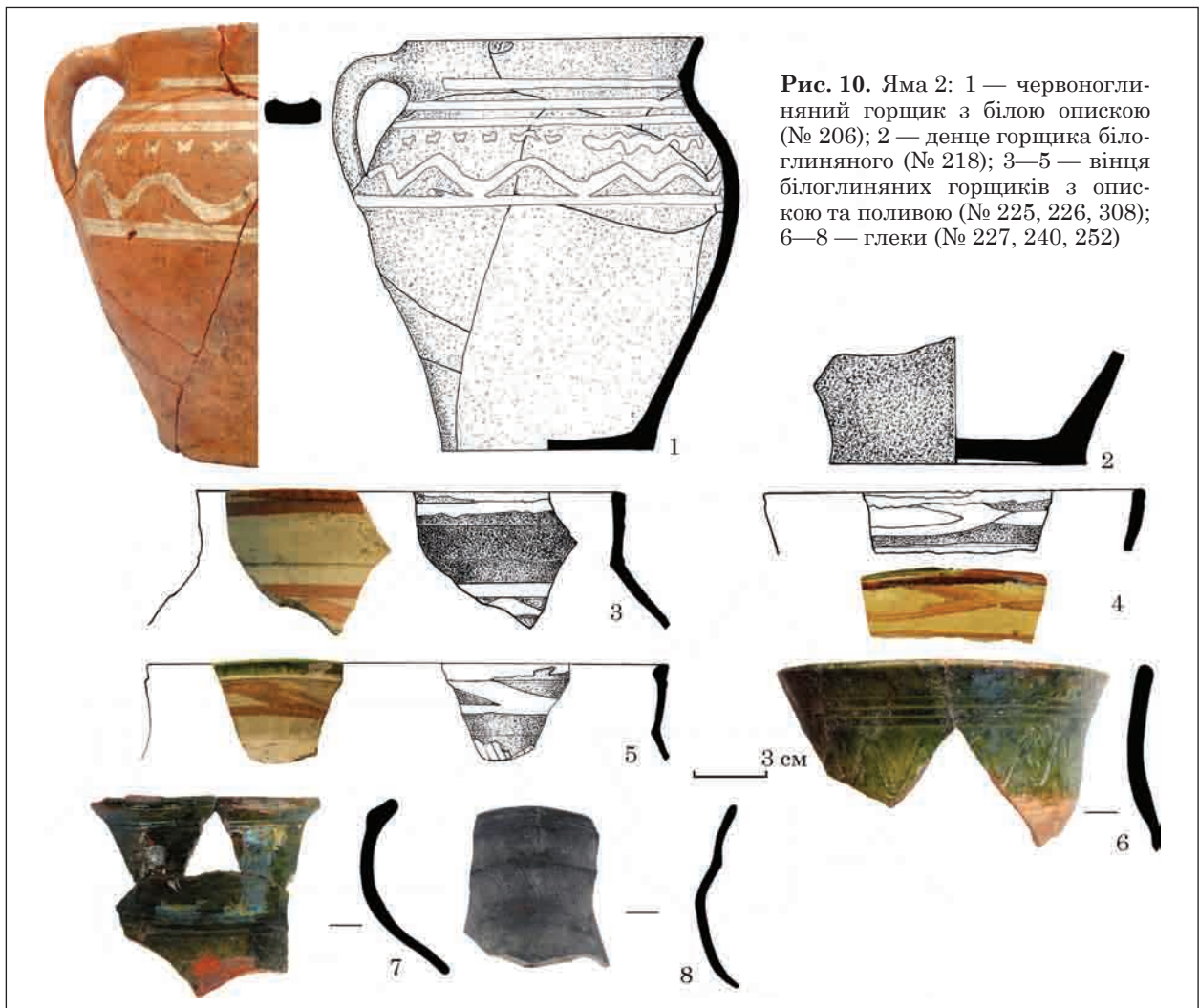

Рис. 10. Яма 2: 1 — червоноглиняний горщик з білою опіскою (№ 206); 2 — дентце горщика білоголиняного (№ 218); 3—5 — вінця білоголиняних горщиків з опіскою та поливою (№ 225, 226, 308); 6—8 — глеки (№ 227, 240, 252)

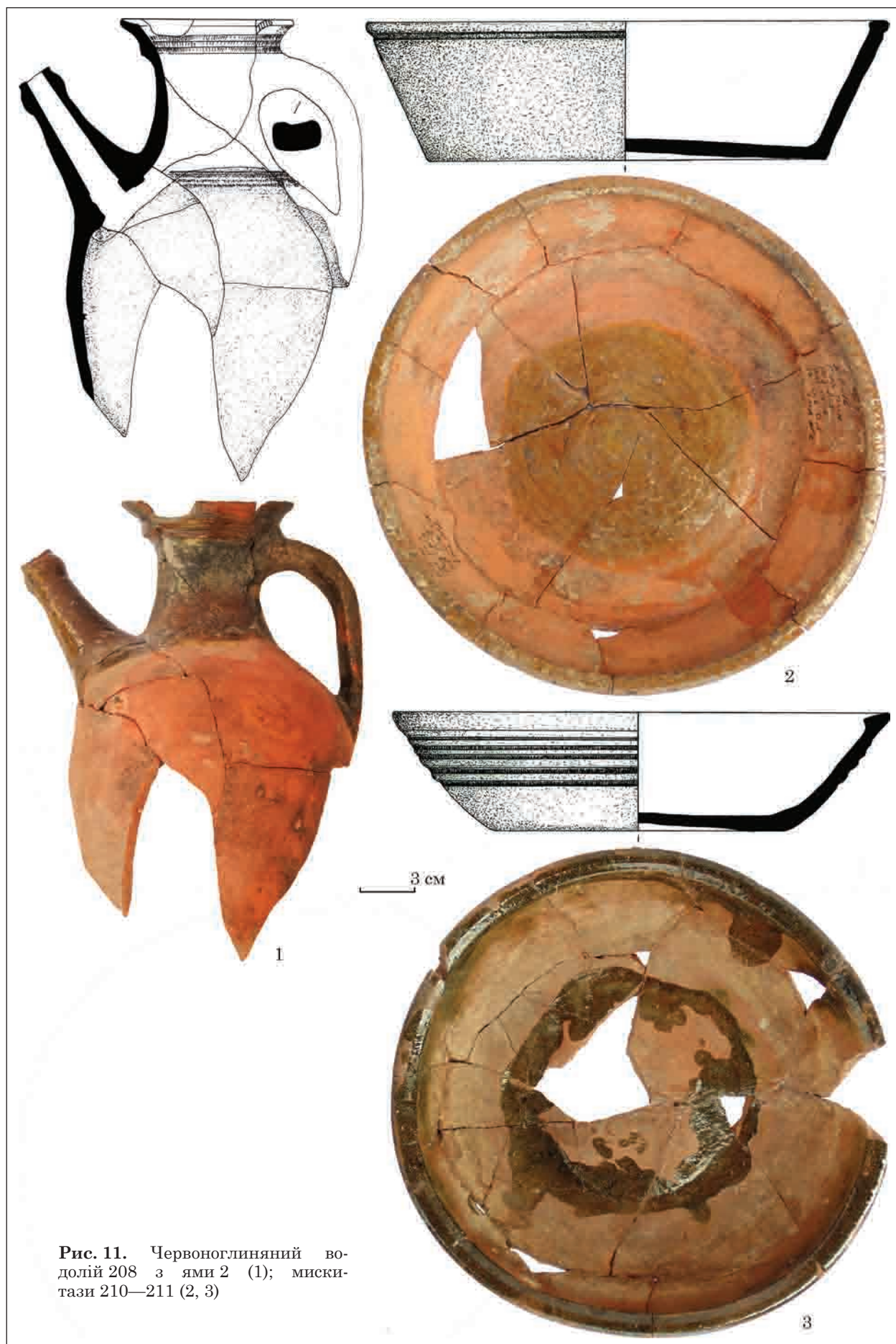

Рис. 11. Червоноглиняний водолій 208 з ями 2 (1); миски-тази 210—211 (2, 3)

Дно не збереглось. Верхня частина декорована жовто-зеленою темною поливою. Носик водолія довжиною 6,9 см з округлим потовщенням на кінці. Висота збереженої частини посудини — 25,0 см. Два фрагменти червоноглиняних водоліїв представлені носиками з частинами стінок. Морфологічно фрагменти подібні до вищеописаного. Товщина стінок 0,5—0,6 см, завершення носиків мають округле потовщення на кінці. Обидва фрагменти вкриті світло-коричневою поливою.

Сіроглиняний (димлений, «морений») водолій (№ 209) має більш видовжену придонну частину («боки»), ніж попередній екземпляр та коротше (6,55 см) горло («шию»). Його загальна висота становить 28,0 см. Діаметр вінець — 8,0 см, край вінець незначно відігнутий назовні. У верхній частині горла («ший») спостерігається незначне потовщення. В місці переходу від «ший» (горла) до тулуба («заломина») декорований трьома горизонтальними заглибленими лініями. Край носика не зберігся. Товщина стінок — 0,55 см. Діаметр дна — 10,0 см (рис. 12).

Цей тип посуду нехарактерний для відомих нам керамічних комплексів XVII—XVIII ст. лісостепової України. Водночас, аналогії червоноглиняним водоліям із заповнення ями 2 є в матеріалах розкопок пам'яток османського періоду в Білгороді-Дністровському (Біляева 2012, с. 276, рис. 81; с. 369, рис. 173) та Белграді (Вікіс 2007, р. 518, fig. 3; 2017, р. 213, fig. 6). Це дає підстави атрибуувати керамічні водолії як посуд турецького походження, який, можливо, виготовлявся безпосередньо в Кам'янці, або був привезений для потреб турецького гарнізону. Найімовірніше, водолії використовувались як афтафи — ритуальний посуд мусульман для омовіння.

Наступна категорія знахідок «турецького» типу є так звані **миски-тази**. У заповненні ями 2 було знайдено 2 частково реставрованих розвали цих виробів (№ 210, 211) та численні фрагменти стінок та донець. Це червоноглиняні, широкі (до 30,0 см), глибокі (висота стінок до 8,0 см) посудини з прямими або незначно відхиленими товстими (0,7 см) стінками. Діаметр донець 21,5 см. Є сліди кіптяви. Край вінець потовщені, підрізани. Оздоблені жовто-зеленою поливою різних відтінків, зовні — орнамент з однієї або кількох заглиблених ліній (рис. 11: 2—3). Аналогії мискам-тазам відомі з розкопок турецької фортеці у місті Барч (Barcs) (Угорщина) (Kovács 1998, р. 157, fig. 2: 3). Про знахідки схожих посудин повідомляється у короткій публікації С. В. Гумашьян, присвяченій розкопкам османських пам'яток в Ізмаїлі (Гумашьян 2000).

Миски з ями 2 налічують понад 20 фрагментів та частково збережених виробів. За кольором черепка вони поділяються на червоноглиняні, білоглиняні та сіроглиняні (димлені, «морені»). За формою миски поділяються на три типи. До першого належать вироби з відхиленим назовні горизонтальним вінцем та зломом

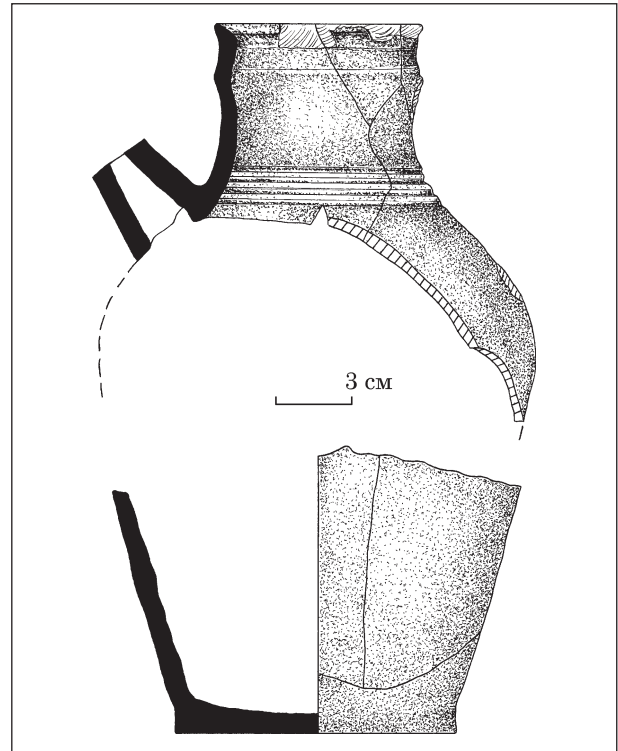

Рис. 12. Сіроглиняний водолій 209 з ями 2

у верхній частині тулуба (рис. 13: 1—3). Червоноглиняні екземпляри прикрашені заціпами на зламі тулуба (№ 228, рис. 13: 2), поливою по дзеркалу та вінцях (№ 228, 143, рис. 13: 1, 2), підполив'яним розписом на побілці та пальцевими вдавненнями у нижній частині тулуба (№ 231, рис. 13: 3).

До другого типу відносяться миски півсферичної форми з горизонтально відхиленим назовні прямим коротким вінцем. У ямі 2 знайдено білоглиняний фрагмент верхньої частини миски (№ 232, рис. 13: 4). Він прикрашений трьома лініями зубчастого штампу по площині вінця, пальцевими вдавненнями у нижній частині тулуба та світло-коричневою, салатомовою й білою поливами. Перші два типи мисок мають діаметр вінець 20,0—30,0 см, діаметр донець — 10,0—12,0 см. Ці типи мисок є традиційними для керамічних комплексів території України козацької доби (Виногородська 1997, с. 95, рис. 33: 13—15; Мироненко 2017, с. 66—67, рис. 3: 6—15; Виногородська, Калашник 2015, с. 102, рис. 9: 4; Ситий, Калашник 2013, с. 133, рис. 4: 8—9). Третій тип має чашеподібну форму з прямими вінцями та плавним, заокругленим профілем. Сіроглиняний фрагмент (№ 264, рис. 13: 5) оздоблений вертикальними лискованими лініями та заглибленою лінією у верхній частині зовнішньої сторони стінки, під вінцем. Миска з подібним орнаментом відома в керамічних комплексах Батурина (Мироненко 2017, с. 67).

Тарілки представлені чотирма червоноглиняними екземплярами повного профілю, фрагментами вінець та донець. Дзеркала двох з них

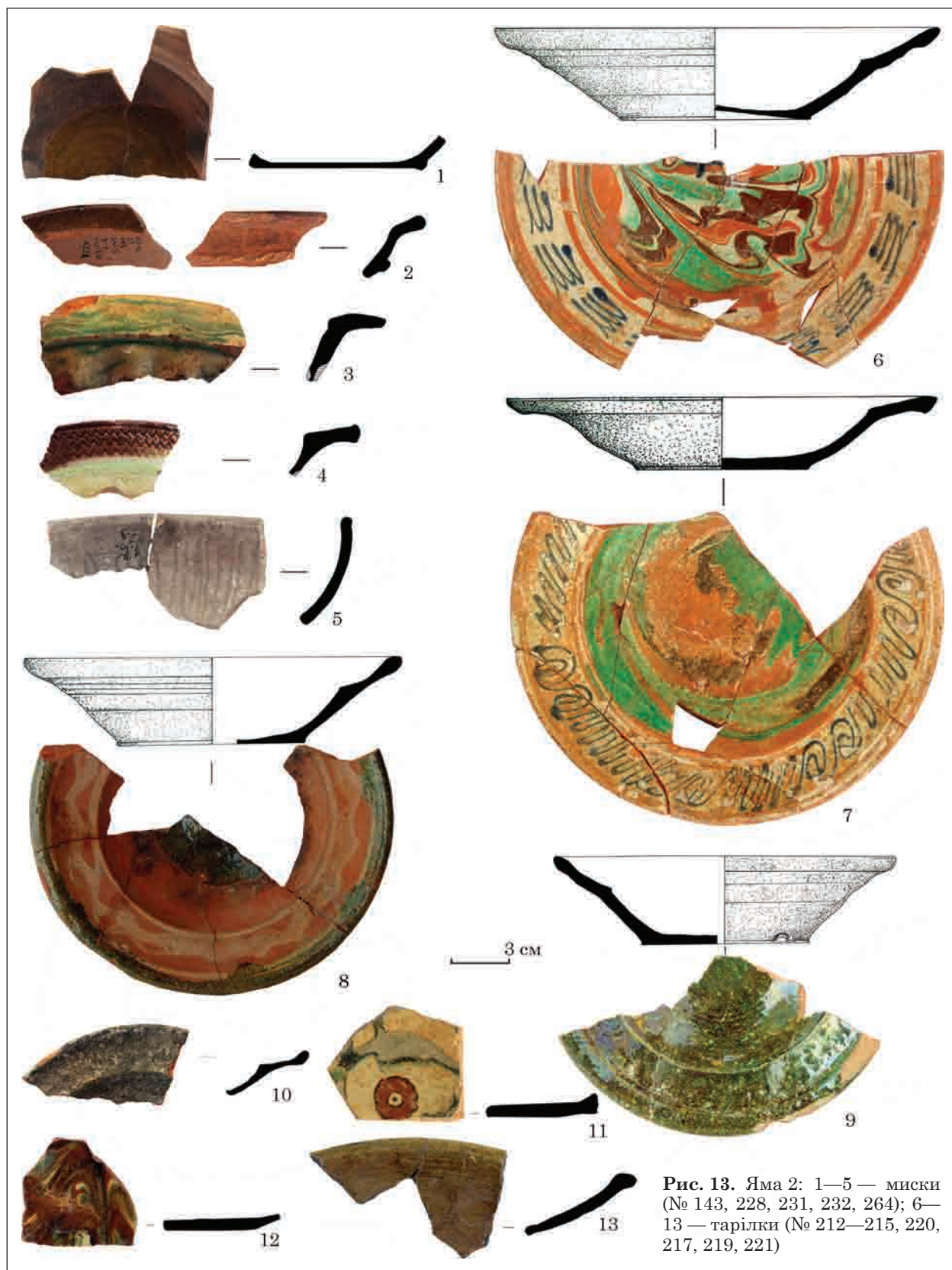

Рис. 13. Яма 2: 1—5 — миски (№ 143, 228, 231, 232, 264); 6—13 — тарілки (№ 212—215, 220, 217, 219, 221)

оздоблено в техніці мармурування «marbled» (№ 212, 213), криси розписано контурним підполив'яним розписом на побілці («народна майоліка») (рис. 13: 6—7). Діаметр донець 9,0—10,0 см, діаметр вінець — 21,0—22,0 см. Дно незначно увігнуте всередину. Криси підняті

вгору, вінця мають потовщений валик на зовнішньому краї. Краї вінця та берегів оздоблені концентричними лініями світло-коричневої поливи. Береги у одній з тарілок оздоблені безпервною зигзагоподібною лінією (рис. 13: 7), в іншій — рядом вертикальних зигзагоподібних

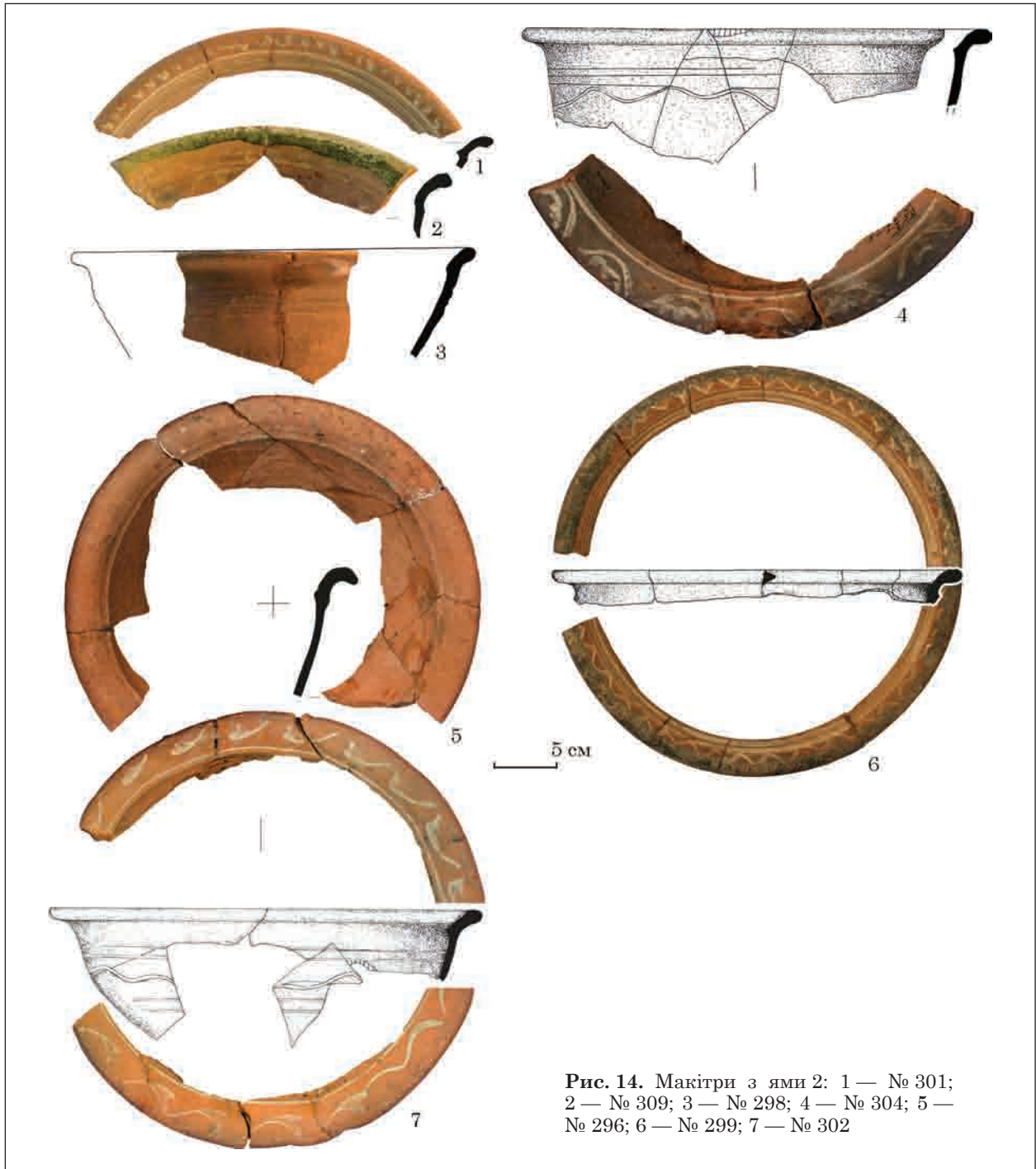

Рис. 14. Макітри з ями 2: 1 — № 301; 2 — № 309; 3 — № 298; 4 — № 304; 5 — № 296; 6 — № 299; 7 — № 302

сегментів (рис. 13: 6). Найближчі аналоги тарілок, що поєднують контурний розпис на побілці та мармурування, на думку Л. В. Чміль, походять з польського міста Мехочин (Miechocin) (Чміль 2014, с. 108; Чміль 2015b, с. 37—38, рис. 19). З досліджень на території України такі тарілки відомі у Києві (Чміль 2013, с. 257, рис. 1), Лядові (Виногородська 2013, с. 99, рис. 6: 5), Львові (Милян та ін. 2011, с. 44, рис. 49).

Дві інші тарілки мають потовщені на краю вінця та підняті вгору криса. Внутрішня частина однієї з тарілок (№ 215, рис. 13: 9) та фрагмент верхньої частини іншої (№ 220, рис. 13: 10) повністю залиті темно-зеленою поливою. Причому

перший фрагмент має потовщений край вінця, у другого — край вінця загнутий всередину.

Ще одна червоноглиняна тарілка (№ 214, рис. 13: 8) прикрашена лише поливою на дні дзеркала та по краю вінця, криса оздоблені опискою із білої глини у вигляді однієї хвилястої лінії по центру та двох прямих по краях. Діаметр дещо менше 8,0—9,0 см, вінця — 20,0—21,0 см.

З більш фрагментованих знахідок привертають увагу два уламки червоноглиняних дещо менше тарілок. Одне з них оздоблене мармуруванням (marbled) зеленою, білою, темно- та світло-коричневою поливами (№ 219, рис. 13: 2), зовні прикрашене сегментованими зрізами. Харак-

терною особливістю цього фрагменту є відколювання розпису до керамічної основи. На думку Л. В. Чміль (Чміль 2014, с. 108), ця особливість характерна для кераміки, орнаментованої в стилі marbled місцевого виробництва.

Тарілка 217 (рис. 13: 11) з підполив'яним розписом на побілці у вигляді квітки, виконаної червоною та світло-коричневою фарбою та двома синіми лініями. Цей фрагмент має більший в порівнянні з тарілками діаметр денця (16,0 см) і може виявитись частиною блюда. З огляду на нетиповий для місцевих виробів декор, денце може мати імпордне походження. Ще один фрагмент верхньої частини тарілки 221 з коротким потовщеним краєм вінець, які відігнуті назовні. Крива тарілки мають заглиблений орнамент, виконаний гребінцем та залитий світло-зеленою поливою (рис. 13: 3).

Макітри з ями 2 представлені найбільшою кількістю виробів. Це конусоподібні посудини, з відхиленими від денця стінками, потовщеними, відігнутими назовні короткими вінцями. Переважно більшість складають червоноглиняні вироби, хоча трапляються і димлені, «морені» екземпляри. Діаметри вінець макітр 28,0—30,0 см, діаметр денця 18,0—20,0 см, висота 13,0—15,0 см. Профілі макітер майже однотипні з незначними відмінностями. Трапляються екземпляри з гострим виступом на внутрішньому краю вінець або без нього. Різняться також товщина і вигини вінець. Фрагментів сіроглиняних, димлених макітер трапилось 4 (№ 241—245). Вони мають товщину стінки 0,5—0,75 см, діаметр вінець — 30,0 см, прикрашені заглибленими хвилястими лініями по площині вінця або без декору та горизонтальними, заглибленими лініями по стінках. Червоноглиняних макітер трапилось у ямі № 2 більше 30 одиниць. Три з них без декору, на поверхні деяких невеликі випадкові плями рудої поливи (№ 296, рис. 14: 5). Товщина стінок 0,5—0,65 см. Вінця червоноглиняних макітер оздоблені крайкуванням зеленою поливою (№ 309, рис. 14: 2), вкриті білою опіскою (№ 298, рис. 14: 3), оздоблені орнаментом, виконаним білою опіскою (№ 301, рис. 14: 1; № 302, рис. 14: 7; № 304, рис. 14: 4), або ж поєднують крайкування зеленою поливою та орнамент опіскою (№ 299, рис. 14: 6). Одна з макітер вкрита світло-коричневим (бежевим) ангобом (№ 304, рис. 14: 4).

За типом профілювання вінець, найближчі аналоги знаходимо з матеріалів, виявлених в Батурині (Мироненко 2017, с. 65, рис. 4: 7, 8), Лядові (Виногородська 2013, с. 100, рис. 7: 2), Вінниці (Виногородська, Калашник 2015, с. 100, рис. 7: 2).

Фрагменти **покришок** з ями 2 за кольором черепка поділяються на сіроглиняні (димлені) та червоноглиняні. Це конусоподібні вироби із зарізом (виймокою) з внутрішнього боку для кращого зчеплення з вінцями. Переважно більшість мають невелику гулясту ручку посе-

редині зі зрізаним верхом. Фрагмент 254 має петлеподібну стрічкову ручку з пальцевим заглибленням посередині. Такий тип покришок характерний для синхронних керамічних комплексів Середнього Подніпров'я та Лівобережжя. Верхня частина подібних покришок мала пласку форму, що дозволяло використовувати виріб у якості миски, перевертаючи його.

Зважаючи на закритий характер комплексу, речі, виявлені в межах зруйнованої споруди, мають особливу цінність для розуміння морфології та хронології керамічного посуду другої половини XVII ст. Цікавою особливістю є синкретичний характер комплексу, що поєднує артефакти, характерні для традиційної української, польської та турецької кераміки цього періоду. Подібні явища фіксувались при дослідженні «османських» шарів Білгорода-Дністровського, де серед турецьких матеріалів виділялась кераміка, характерна для пам'яток нового часу з території українського лісостепу (Біляева, Фіалко 2013).

Кам'янецький (Подільський) ейялет був найпівнічнішою адміністративною одиницею Османської імперії. Турецька військова присутність на цій території була недовгою, але залишила відчутний слід у матеріальній культурі населення міста. Поряд зі звичними типами посуду місцевого походження (горщики, глеки, миски, тарілки, макітри) в керамічному комплексі Кам'янця-Подільського останньої чверті XVII ст. з'являються тази-миски, водолії (афтафи), порцелянові та фаянсові чашки на кільцевому піддоні, значно розширюється асортимент глиняних люльок для паління тютюну. Вивчення керамічних виробів періоду Кам'янецького ейялету лише розпочинається.

Автор висловлює вдячність за допомогу в обробці матеріалу Г. О. Ніколаєвій. Окремі ілюстрації в статті виконані В. П. Мегеєм.

ЛІТЕРАТУРА

- Біляева, С. 2012. *Слов'янські та тюркські світи в Україні. З історії взаємин у XIII—XVIII ст.* Київ: Україна.
- Біляева, С., Фіалко, О. 2013. Українська кераміка з розкопок Аккерманської фортеці (до питання про етнокультурний розвиток Півдня України). *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*, 22, с. 329-335.
- Болтанюк, П. А. 2013. Археологічна розвідка на ділянці по вулиці П'ятницькій, 10 в м. Кам'янці-Подільському. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*, 22: Серія: Історичні науки, с. 208-220.
- Виногородська, Л. І. 1997. Керамічний посуд. Кахлі. В: Телегін, Д. Я. (ред.). *Археологія доби українського козацтва XVI—XVIII ст.* Київ: ІЗМН, с. 69-73.
- Виногородська, Л. І. 2013. Кераміка XVII—XVIII ст. з розкопок Лядівського монастиря Могилев-Подільського р-ну Вінницької області. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*, 22, с. 94-103.
- Виногородська, Л. І., Калашник, Є. С. 2015. Керамічний посуд пізньосередньовічної Вінниці (за

матеріалами археологічних досліджень у 2013 р.). *Археологія*, 4, с. 91-108.

Голубева, І. В., Колода, В. В., Куценко, А. В. 2008. Типологія українського посуду Центральної Слобожанщини козацької доби. *Археологія*, 1, с. 20-27.

Гумашьян, С. В. 2000. Исследования на территории крепости Измаил в 1994—1996 гг. *Археологічні дослідження в Україні в 1994—1996 рр.*, с. 31-33.

Квітницький, М. В., Петраускас, А. В., Чміль, Л. В., Починок, Е. Ю. 2013. Матеріали XVI—XVIII ст. з досліджень території Білоцерківського Замку (попередня публікація). *Археологія і давня історія України*, 11, с. 178-193.

Милян, Т., Лазурко, О., Шніцар, М., Войтович, Н., Шишак, В. 2011. *Скарби підземного Львова. Каталог виставки археологічних знахідок із досліджень Рятівної археологічної служби*. Львів: Рятівна археологічна служба.

Мироненко, Л. В. 2017. Керамічний посуд Батурина XVII — початок XVIII ст. Типологія і хронологія. *Археологія*, 1, с. 58-73.

Нагнибіда, Р. 2011. Пізньосередньовічний кухонний і столовий посуд міста Кам'янця-Подільського. *Могиланські читання 2010 року: Проблеми та вивчення музейних пам'яток. Сучасний стан, новітні технології, перспективи*, с. 383-394.

Нечитайло, П. О., Черновол, Д. К., Старенький, І. О. 2016. Пошуки «Людвисарні» (Археолого-архітектурні дослідження на Францисканській, 10). *Археологія & фортифікація України: Збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції*, с. 157-166.

Оногда, О. В. 2013. Керамічний посуд із зашипами з розкопок монастирських комплексів XV — першої половини XVI ст. на території Києва. В: Крайній, К. (ред.). *Церква — наука — суспільство: питання взаємодії*. Матеріали Одинадцяті Міжнародної наукової конференції (29—31 травня 2013). Київ: НКП ІКЗ, с. 29-31.

Петров, М. Б. 2002. *Історична топографія Кам'янця-Подільського кінця XVII—XVIII ст. (Історіографія. Джерела)*. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова.

Пуголюк, Ю. 2013. Керамічний комплекс з посаду Полтавської фортеці. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*, 22, 1, с. 116-120.

Ролле, Ю. А. 2015. Kamieniec-Podolski pod władzą turecką w latach 1672—1699 (російською мовою з сучасними уточненнями, коментарями та ілюстраціями; упорядники В. А. Захар'єв, Р. В. Нагнибіда). *Хмельницькі краєзнавчі студії*, 2, с. 86-119.

Сецинский, Е. И. 1895. *Город Каменец-Подольский. Историческое описание*. Киев: С. В. Кульженко.

Ситий, Ю., Калашник, Є. 2013. Чернігівський гончарний осередок козацької доби у світлі археологічних матеріалів кінця XX ст. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*, 22, с. 129-136.

Старенький, І., Нечитайло, П. 2017а. Нумізматичний матеріал з розкопок на площі Польський ринок у Кам'янці-Подільському в 2016 р. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*, 26, с. 182-189.

Старенький, І., Нечитайло, П. 2017б. Комплекс османських знахідок з кольорового металу другої половини XVII ст. з розкопок 2016 року на площі Польський ринок у Кам'янці-Подільському. *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи*, 6, с. 207-213.

Чміль, Л. В. 2007. Ужиткова кераміка XVII ст. з розкопок Вознесенського жіночого монастиря в Києві. *Лаврський альманах*, 17, с. 164-170.

Чміль, Л. 2011. До питання про опіску на кераміці Середньої Наддніпрянщини у XVII—XVIII ст. *Переяславка*, 5 (7), с. 377-384.

Чміль, Л. В. 2013. Один з видів підполив'яного розпису XVII—XVIII ст. *Могиланські читання 2012: Традиції печерних монастирських комплексів в Україні та Східній Європі. Проблеми вивчення, збереження та музеєфікації*, с. 256-260.

Чміль, Л. В. 2014. Орнаменти подглазурной росписи на посуде Среднего Поднепровья XVII — начала XIX в. В: Тагаурова, Л. В., Борзунов, В. А. (ред.). *Культура русских в археологических исследованиях*. Омск; Тюмень; Екатеринбург: Магеллан, П, с. 107-117.

Чміль, Л. 2015а. Керамічний посуд другої половини XIII—XIX ст. з території Михайлівського Золотоверхого монастиря. *Болховітнівський щорічник 2013/14*, с. 85-136.

Чміль, Л. В. 2015б. Імпортна кераміка XIV—XVIII ст. з монастирських комплексів Києва. В: Крайній, К. (ред.). *Церква — наука — суспільство: питання взаємодії*. Матеріали Тринадцяті Міжнародної наукової конференції (27—29 травня 2015 р.). Київ: НКП ІКЗ, с. 35-38.

Bikić, V. 2007. The early Turkish stratum on the Belgrade Fortress. *Byzas*, 7, 515-522.

Bikić, V. 2017. Ottoman Glazed Pottery Standardisation: The Belgrade Fortress Evidence for Production Trends. В: Бочаров, С. Г., Франсуа, В., Ситдикова, А. Г. (ред.). *Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X—XVIII вв.* Казань; Кишинев: Stratum, с. 207-216.

Bintliff, J. L. 2007. Consideration for creating an ottoman archaeology in Greece. In: Davies, S., Davis, J. L. (eds.). *Between Venice and Istanbul: colonial landscapes in early modern Greece*. *Hesperia*, Suppl. 40. Athens: The American School of Classical Studies at Athens, XL, p. 221-236.

Canbulat, I. 2016. The Ottoman House. Structure and forms under the Synthesis of the Anatolia-Ottomans. *Simposium on restoration and conservation of traditional timber structure*, 4, p. 60-168.

Kołodziejczyk, D. 1994. *Podole pod panowaniem tureckim: Ejalet Kamieniecki 1672—1699*. Warszawa: Poltek.

Kovács, G. 1998. A barcsi török palánkvár kerámialeletei. In: István, F. (ed.) *Communicationes archaeologicae Hungariae*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, p. 155-180.

REFERENCES

Biliaieva, S. 2012. *Slovianski ta tiurski cvity v Ukraini. Z istorii vzaiemyn u XIII—XVIII st.* Kyiv: Ukraina.

Biliaieva, S., Fialko, O. 2013. Ukrainka keramika z rozkopok Akkermanskoi fortetsi (do pytannia pro etnokulturnyi rozvytok Pivdnia Ukrainy). *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini*, 22, s. 329-335.

Boltaniuk, P. A. 2013. Arkheolohichna rozvidka na diliansi po vulytsi P'iatnytskii, 10 v m. Kam'iantsi-Podilskomu. *Naukovi pratsi Kam'ianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka*, 22: Serii: Istorychni nauky, s. 208-220.

Vynohrodska, L. I. 1997. Keramichnyi posud. Kakhli. In: Telehin, D. Ya. (ed.). *Arkheolohiia doby ukrainskoho kozatstva XVI—XVIII st.* Kyiv: IZMN, s. 69-73.

Vynohrodska, L. I. 2013. Keramika XVII—XVIII st. z rozkopok Liadvskoho monastyria Mohylev-Podilskoho r-nu Vinnytskoi oblasti. *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini*, 22, s. 94-103.

Vynohrodska, L. I., Kalashnyk, Ye. S. 2015. Keramichnyi posud piznoserednovichnoi Vinnytsi (za materialamy arkheolohichnykh doslidzhen u 2013 r.). *Arkheolohiia*, 4, s. 91-108.

- Holubieva, I. V., Koloda, V. V., Kushchenko, A. V. 2008. Typolohiia ukrainskoho posudu Tsentralnoi Slobozhanshchyny kozatskoi doby. *Arkheolohiia*, 1, s. 20-27.
- Gumash'yan, C. V. 2000. Issledovaniya na territorii kreposti Izmail v 1994—1996 gg. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini v 1994—1996 rr.*, s. 31-33.
- Kvitnytskyi, M. V., Petrauskas, A. V., Chmil, L. V., Pochynok, E. Yu. 2013. Materialy XVI—XVIII st. z doslidzhen terytorii Bilotserkivskoho Zamku (poperednia publikatsiia). *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 11, s. 178-193.
- Mylian, T., Lazurko, O., Shnitsar, M., Voitovych, N., Shyshak, V. 2011. *Skarby pidzemnoho Lvova. Katalog vystavky arkheolohichnykh znakhidok iz doslidzhen Riativnoi arkheolohichnoi sluzhby*. Lviv: Riativna arkheolohichna sluzhba.
- Myronenko, L. V. 2017. Keramichniy posud Baturyna XVII — pochatok XVIII st. Typolohiia i khronolohiia. *Arkheolohiia*, 1, s. 58-73.
- Nahnybida, R. 2011. Piznoserednovichnyi kukhonnyi i stoloviy posud mista Kam'iantsia-Podilskoho. *Mohylianski chytannia 2010 roku: Problemy ta vyvchennia muzeinykh pamiatok. Suchasnyi stan, novini tekhnologii, perspektyvy*, s. 383-394.
- Nechytailo, P. O., Chernovol, D. K., Starenkyi, I. O. 2016. Poshuky «Liudvysarni» (Arkheoloho-arkhitekturni doslidzhennia na Frantsyskanskii, 10). *Arkheolohiia & fortyfikatsiia Ukrainy: Zbirnyk materialiv VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, s. 157-166.
- Onohda, O. V. 2013. Keramichniy posud iz zashchypamy z rozkopok monastyrskykh kompleksiv XV — pershoi polovyny XVI st. na terytorii Kyieva. In: Krainii, K. (ed.). *Tserkva — nauka — suspilstvo: pytannia vzaemodii*. Materialy Odyadnatsiatoi Mizhnarodnoi naukovo konferentsii (29—31 travnia 2013), Kyiv: NKP IKZ, s. 29-31.
- Petrov, M. B. 2002. *Istorychna topohrafiia Kam'iantsia-Podilskoho kintsia XVII—XVIII st. (Istoriografiia. Dzherela)*. Kam'ianets-Podilskyi: Abetka-Nova.
- Puholovok, Yu. 2013. Keramichniy kompleks z posadu Poltavskoi fortetsi. *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini*, 22, 1, s. 116-120.
- Rollie, Yu. A. 2015. Kamienec-Podolski pod vladzhu turecku w latach 1672—1699 (rosiiskoiu movoiu z suchasnymy utocnenniamy, komentariamy ta ilustratsiimi; uporiadnyky V. A. Zakhar'iev, R. V. Nahnybida). *Khmelnyski kraieznavchi studii*, 2, s. 86-119.
- Seczinskij, E. I. 1895. *Gorod Kamenec-Podol'skij. Istorieskoe opisanie*. Kiev: Tipografiya S. V. Kul'zhenko.
- Sytyi, Yu., Kalashnyk, Ye. 2013. Chernihivskiy honcharnyi osередok kozatskoi doby u svitli arkheolohichnykh materialiv kintsia XX st. *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini*, 22, s. 129-136.
- Starenkyi, I., Nechytailo, P. 2017a. Numizmatychny material z rozkopok na ploshchi Polskyi rynek u Kam'iantsi-Podilskomu v 2016 r. *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini*, 26, s. 182-189.
- Starenkyi, I., Nechytailo, P. 2017b. Kompleks osmanskykh znakhidok z kolorovoho metalu druhoi polovyny XVII st. z rozkopok 2016 roku na ploshchi Polskyi rynek u Kam'iantsi-Podilskomu. *Problemy istorii krain Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy*, 6, s. 207-213.
- Chmil, L. V. 2007. Uzhytkova keramika XVII st. z rozkopok Voznesenskoho zhinochoho monastyria v Kyievi. *Lavrskiy almanakh*, 17, s. 164-170.
- Chmil, L. 2011. Do pytannia pro opysku na keramitsi Serednoi Naddnriprianshchyny u XVII—XVIII st. *Pereiaslava*, 5 (7), s. 377-384.
- Chmil, L. V. 2013. Ody z vydiv pidpolyv'ianoho rozpysu XVII—XVIII st. *Mohylianski chytannia 2012: Tradytzii pecherykh monastyrskykh kompleksiv v Ukraini ta Skhidnii Yevropi*. Problemy vyvchennia, zberezhenia ta muzeifikatsii, s. 256-260.
- Chmyl, L. V. 2014. Ornamenty' podhlazurnoi rospysy na posude Sredneho Podneprov'ia XVII — nachala XIX v. In: Tataurova, L. V., Borzunov, V. A. (ed.). *Kultura russkykh v arkheolohycheskykh yssledovaniakh*. Omsk; Tiumen; Ekaterynburh: Mahellan, II, s. 107-117.
- Chmil, L. 2015a. Keramichniy posud druhoi polovyny XIII—XIX st. z terytorii Mykhailivskoho Zolotoverkhoho monastyria. In: Krainii, K., Lastovskiy, V. (ed.). *Bolkhovitsynskiy shchorichnyk 2013/14*, s. 85-136.
- Chmil, L. V. 2015b. Importna keramika XIV—XVIII st. z monastyrskykh kompleksiv Kyieva. In: Krainii, K. (ed.). *Tserkva — nauka — suspilstvo: pytannia vzaemodii*. Materialy Trynadtsiatoi Mizhnarodnoi naukovo konferentsii (27—29 travnia 2015 r.). Kyiv: NKP IKZ, s. 35-38.
- Bikić, V. 2007. The early Turkish stratum on the Belgrade Fortress. *Byzas*, 7, 515-522.
- Bikić, V. 2017. Ottoman Glazed Pottery Standardisation: The Belgrade Fortress Evidence for Production Trends. In: Bocharov, S. G., Fransua, V., Sitdikova, A. G. (ed.). *Polivnaya keramika Sredizemnomoria i Prichernomoria X—XVIII vv.* Kazan; Kishinev: Stratum, s. 207-216.
- Bintliff, J. L. 2007. Consideration for creating an ottoman archaeology in Greece. In: Davies, S., Davis, J. L. (eds.). *Between Venice and Istanbul: colonial landscapes in early modern Greece. Hesperia*, Suppl. 40. Athens: The American School of Classical Studies at Athens, XL, p. 221-236.
- Canbulat, I. 2016. The Ottoman House. Structure and forms under the Synthesis of the Anatolia-Ottomans. *Symposium on restoration and conservation of traditional timber structure*, 4, p. 60-168.
- Kołodziejczyk, D. 1994. *Podole pod panowaniem tureckim: Ejalet Kamieniecki 1672—1699*. Warszawa: Polczek.
- Kovács, G. 1998. A barcsi török palánkvár kerámialeletei. In: István, F. (ed.). *Communications archaeologicae Hungariae*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, p. 155-180.

P. O. Nechytailo

POTTERY FROM A CLOSED COMPLEX OF THE LATE 17th CENTURY IN KAMIANETS-PODILSKY (Polish market, pit 2)

In 2016 Kamianets-Podilsky Architectural and Archaeological Expedition of the Protective Archeology Department of the Institute of Archeology NUAS discovered remains of the construction on the stone foundation on the south-east part of the Polish Market Square. The big amount of clay pipes, painted porcelain, earthenware and clay coffee cups, architectural peculiarities of the building and literary pieces of evidence let interpret the remains as a coffee house. Findings from the pit 2 are introduced as the new types of ceramics. The majority of the pottery discussed: pots, jugs, «makitras», bowls, and plates — is of the local origin. The analogies to these types of pottery are largely represented in the 17th century material complexes on the territory of Ukraine. Bowls and bailers are of the Turkish origin. These types of pottery are found among the artifacts excavated on the territories of the Ottoman Empire fortresses in Belgrad, Akkerman, and Izmail.

The article uncovers the peculiarities of everyday living of the citizens of Kamianets-Podilsky and Turkish garrison in Podolia Eyalet (1672—1699).

Keywords: Kamianets-Podilsky, Polish Rynek Square, 17th century, ceramics, pots, Turkish ceramics.

Одержано 23.03.2018

НЕЧИТАЙЛО Павло Олександрович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник ДП «НДЦ «ОАСУ» ІА НАНУ, пр. Героїв Сталінграда 12, Київ, 04210, Україна, kparchaeology@gmail.com.
NECHYTAYLO Pavlo Olexandrovych, PhD, senior research assistant of The State Enterprise «Science Research Centre «Protective Archaeology Service of Ukraine» of Institute of Archaeology of the NASU, Heroiv Stalingrada ave. 12, Kyiv, 04210, Ukraine, kparchaeology@gmail.com.